

GABELLINES, DE LES PRIMERES A EMANCIPAR-SE

ISABEL PEÑARRUBIA MARQUÈS

GABELLINES, DE LES PRIMERES A EMANCIPAR-SE

ISABEL PEÑARRUBIA MARQUÈS

ÍNDEX

DONES RELLEVANTS

LES TREBALLADORES DE LA LLATA

Maria Melis Melis (Capdepera, 1909 - Palma, 2006) Mestra depurada	11
Catalina Flaquer Pascual (Capdepera, 1876 - Porreres, 1937) Dirigent comunista i feminista	14
Antònia Pasqual Flaquer (Capdepera, 1903 - Porreres, 1937) i Maria Pasqual Flaquer (Capdepera, 1914 - Porreres, 1937) Dirigents comunistes i feministes	15
Magdalena Coll i Alou (Capdepera, 1884) Socialista i metodista amb discurs feminista	17
Maria Vaquer Moll (Capdepera, 1902-1982) Espiritista i dirigent socialista amb discurs feminista	19
Isabel Nebot Moll (Capdepera, 1880-1960) Dirigent de la vaga de la llata durant la crisi de subsistències	21
Maria Lliteres Garau (Capdepera, 1893-1964) Socialista de base i metodista	23
Catalina Sirer Vives (Capdepera, 1890-1986) Espiritista i activista contra les guerres	24

Edició:
Consell de Mallorca.
Departament de Participació Ciutadana i Presidència.
Direcció Insular d'Igualtat

Dipòsit legal PM 753-2018

PRESENTACIÓ

La Direcció Insular d'Igualtat té un compromís ferm de recuperar figures femenines de la nostra terra a través de la campanya «Mallorca té nom de dona». Moltes dones han fet aportacions a la societat, però s'han vist enfosquides per la història oficial, aquesta que ens ha deixat òrfenes de dones de les quals ens puguem sentir orgulloses.

Hem d'agrair a la historiadora Bel Peñarrubia haver-se entestat durant anys a recuperar de l'oblit moltes d'aquestes dones, haver-nos-en mostrat les vides i èxits. Fa poc m'explicà la història, fascinant i important, de les dones de Capdepera, les gabellines, que gaudien de més independència econòmica i cultural que la mitjana de l'illa i, fins i tot en l'esfera religiosa, tenien molta més llibertat que les dones de la resta de Mallorca. Foren mestres, obreres, polítiques, espiritualistes, emprenedores i apoderades totes elles.

Potser la llunyania geogràfica del poder polític i administratiu els suposava alguns avantatges, com ara no sentir-se tan vigilades i controlades. També en el tipus de feina que feien, la indústria del garballó, molt demandada i sense patrons, en comunitat.

Mitjançant aquest fullet, les mostrem ara perquè tot Mallorca n'estigui orgullós i perquè és de justícia reconèixer el valor social d'aquestes dones tan valuoses.

Nina Parrón Mate
Directora insular d'Igualtat

SENS dubte, les dones del nostre municipi sempre han estat dones compromeses, fermes i lluitadores; unes dones que han alçat la veu quan era necessari i que han aconseguit que la societat gabellina fos el que avui en dia és.

Des de l'Ajuntament, som conscients que hem d'unir esforços per posar fi a les diferències encara existents entre homes i dones. Per això, feim feina dia a dia al costat de les dones, de les associacions, de les entitats, etc.

El que teniu a les vostres mans és una petita part de les dones gabellines, fortes i compromeses que varen alçar la veu per fer-se sentir. En aquest sentit, Capdepera tenia una gran indústria de llata que va permetre, com veureu més endavant, que moltes d'aquestes gabellines es convertissin en pilars de la lluita feminista.

Aprofit aquestes línies per agrair a la Direcció Insular d'Igualtat, a Miquel Llull, a Antoni Flaquer, Coix, a Biel Torres, a Josep Terrassa i a Isabel Peñarubia la seva tasca i col·laboració.

Us convid a submergir-vos en la història de les nostres dones i tot el que varen aconseguir des d'un petit poble anomenat Capdepera.

Rafel Fernández Mallol
Batle de Capdepera

A l final del 1917 els artanencs més sensibles al progrés econòmic feien una bona descripció del poble veí, Capdepera, i de la modernitat de les seves al·lotes, tot i que amb uns tints que continuaven cultivant l'estereotip del bello sexo: «Moltes vegades hem dit que els gabellins ens guanyen a ser emprenedors en comerç i en indústria i que sempre ens van davant en el camí del progrés. [...] Capdepera, poble de terres pobres i eixutes, cavalca damunt el coll d'una serra de marès, seca i desvalguda. Per no tenir, no té ni senyors, els que aquí deim senyors. Però és un poble industrial que fabrica obra de pauma i això el fa créixer i viure molt millor, en general, que Artà i Son Servera, que són pobles rurals. Socialment els gabellins són diferents de nosaltres; basta anar a les festes de Sant Bartomeu i fixar-se en el que més miren els fadrins: les fadrines. I és que les al·lotes de Capdepera són poides i regalades, fines i airoses, presumides; els seus vestits tenen el tall de cosidora modista, els seus pentinats són capritxosos i subtils, gasten sabons d'olors fines; canten i ballen amb gràcia i amorosia; i, sobretot, no duen mocador al cap, i amb això no vull dir que les nostres no siguin també garrides.»¹

Encara que estava escrit des de la masculinitat, aquest text remarcava, entre altres coses, la modernitat de les dones de Capdepera, plasmada en el fet que ja no duien ni rebosillo ni mocador pel cap. L'autor, tot i que relacionava la llata amb el progrés, no estava en condicions d'explicar que, precisament, aquest tarannà modern i emanci-

pat de les gabellines tenia a veure amb l'obra de palma. Aquesta apoderava les treballadores per les seves característiques especials: concentració de mà d'obra sense patró a les vetleries i venda del producte gestionada per elles mateixes amb el comerciant, per la qual cosa i, de passada, direm que havien de saber escriure i comptar. A més a més, és remarcable que a les vetleries es creaven uns lligams especials, ja que es compartien idees, lectures i oci.

A Capdepera eren poques les dones que no feien llata, perquè o bé n'era la font d'ingressos principal o bé, en altres casos, completava les altres activitats laborals. Així passava amb les pageses que feien feina a petites propietats seves o amb les jornaleres, però, durant moltes estones, també feien obra de palma. Així mateix, les pescadores o peixateres de Cala Rajada —amb el marit o amb el pare que sortia a pescar peixos o corall—, també dedicaven moltes hores a la llata i assistien a alguna vetleria. Aquelles dones passaven llargues temporades amb l'home embarcat i s'havien de fer càrrec totes soles de la família. Desenvolupaven una multiactivitat ja que havien de sargir les xarxes i, a més a més, anar a vendre el peix a Capdepera i Artà, per a la qual cosa havien de fer una bona caminada amb carros petits i, en arribar, avisaven les veïnades fent sonar el corn.²

A Espanya a les dones no se'ls concedí el dret de vot fins a l'octubre de 1931, però això no vol dir que romanguessin passives davant els afers soci-

als i polítics. Hi ha nombrosos exemples de com les dones de Capdepera, encara que privades dels drets polítics, exerciren la ciutadania —com veurem a continuació— recollint signatures en la campanya contra la Guerra del Marroc, amb actuacions que exigien la neutralitat religiosa de l'Estat; negociant col·lectivament amb els comerciants i amb l'ajuntament una abaixada del preu dels queviures; enquadrant-se en associacions i partits polítics; publicant articles en la premsa, etc. I, com a dones que majoritàriament treballaven i estaven alfabetitzades, també volgueren controlar la seva fecunditat i, a partir de 1900, els nivells de natalitat de les parelles a Capdepera eren baixos, perquè prenien mesures per adaptar l'estructura familiar a la disponibilitat de recursos.³

Cal relacionar tota aquesta activitat ciutadana femenina amb la seva independència econòmica gràcies a la llata i també a l'alfabetització completa de les gabellines, ja que el 1912 ja no hi havia analfabetisme al poble.⁴ És més, les principals lectores de la premsa eren les dones, sobretot en temps de la República, com explica un testimoni d'aquell període: «En 1931 no existe caboperino que no esté suscrito en algún periódico y, de preferencia, al semanario *El Obrero Balear* y al *Socialista* de Madrid, no escaseando *La Última Hora*, *El Día* y otras publicaciones de menor cuantía. Mas los lectores más entusiastas están en el sexo bello. Hay que ver, así como llega el correo como abandonan el trabajo para leer el diario; y luego vienen los comentarios, ilustrándose prodigiosamente.»⁵ I així com es llegien diaris conservadors com *La Última Hora* i *El Día* i d'altres de socialistes, també dones i homes s'arreglaven indistintament en les organitzacions de dreta i d'esquerra. Durant la República, la

dreta local, que estava representada pel Partit Republicà de Centre —hereu de l'antic caciquisme fidel a Joan March—, ocupà el setembre de 1933 set regidories, mentre que la coalició republicana socialista només en tenia quatre i aquesta correlació de forces es mantingué quan, a partir del novembre de 1933, les dones ja pogueren votar.⁶

LES TREBALLADORES DE LA LLATA ⁷

A Capdepera a partir del segle XIX, l'obra de palma fou l'activitat que generà la major part de la renda del poble i donà feina a molta població. També ajudà les famílies de jornalers a pagar els terminis anuals de la petita propietat que havien adquirit.⁸ La indústria de la llata tenia en el garballó gabellí la matèria primera i, a més a més, hi havia una tradició marinera al poble, la qual cosa aviat facilità l'exportació de la producció de la llata, bàsicament a Barcelona.⁹ Amb l'obra de palma, s'elaboraven una sèrie d'objectes que cobrien moltes necessitats quotidianes de la gent rural i urbana, com senalles, capells, bressols, ventadors, estormies, cofinets, estores, paners, bomboneres, graneres, graneretes, coves, maletes, etc... però també molts d'estris i ormejos necessaris per a l'activitat agrícola, com cucales, morrions, sarrions, esportins, etc. Era una manufactura que no necessitava gran inversió en estris i de la qual hi havia una demanda creixent, perquè en l'era preplàstica aquest producte era insubstituïble.

¹ Bartomeu Melis reproduïx aquestes valoracions del 1917 dels dos artanencs Joan Llabrés i Miquel Carrió en el capítol «Els artanencs admiraven els gabellins l'any 1917» a *Gent nostra d'abans i d'ara*. Palma: Documenta, 2013, p. 92-93.

² MASSANET, Antoni J. *Vida i costums a Capdepera (1812-1931)*. Palma: Documenta, 2009, p. 186-203, edició a cura de Josep Terrassa. A AADD. *Vetleries. Vivències i cançons d'un poble. Capdepera*. Capdepera: Documenta i Ajuntament de Capdepera, 2007.

³ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a Capdepera (1868-1936)*. Palma: Documenta, 2017, p. 117-118.

⁴ MASSANET, Antoni J. *Vida i costums...*, p. 207.

⁵ MASSANET, Antoni J. *Vida i costums...*, p. 207.

⁶ LLULL, Miquel. «*La idea és infinita*». *El socialisme a Capdepera (1900-1936). Una crònica*. Palma: Documenta Balear, 2016, p. 225-226, nota 385 i p. 229-232. En la segona volta de les legislatives del 3 de desembre de 1933 a Capdepera, el candidat de la dreta obtingué 943 vots i el de l'esquerra, 551. Sembla que on arrasava en vots la dreta local era entre els pagesos de fora vila i els pescadors de Cala Rajada.

⁷ Vegeu algunes d'aquestes idees recollides per l'autora a «Treballadores de llata de Capdepera (1885-1960)» al calendari i l'agenda per al 2008, editats per l'Institut Balear de la Dona el 2007.

⁸ MASSANET, Antoni J. *Vida i costums...*, p. 229-230.

⁹ FERRER PASQUAL, Sebastià. *Impressions sobre l'obra de la palma a Capdepera*. Capdepera: Documenta, 2005.

Aquesta activitat es desenvolupava a la llar o a les vetleries, grups de veïnats que, per estalviar foganya i llum, es reunien a una casa durant les llargues vetlades de la tardor a la primavera per fer llata plegats. Aquesta feina compartida a les vetleries i sense patró fomentà l'esperit comunitari i una cultura especial de compartir la lectura i l'element lúdic. Un altre efecte d'aquesta sociabilitat fou l'auge que tingué el cooperativisme a Capdepera. La indústria de l'obra de palma ocupava molta mà d'obra femenina ja que elles, a més a més de fer llata, eren les que cosien i feien l'acabat de les peces. Les treballadores eren les que duïen la comptabilitat i feien amb els comerciants o traginers el canvi del producte manufacturat per queviures o doblers o ambdues coses. Aquest protagonisme en la gestió del treball i la independència econòmica que suposava treballar l'obra de palma amb una demanda assegurada, propicià que moltes gabellines tinguessin capteniments més emancipats que les altres mallorquines. Encara està per estudiar com l'ofici de la llata s'estengué entre les dones de Capdepera fins al punt de fer-ne una professió. Això tingué com a conseqüència una major autonomia pel fet de tenir els ingressos propis i no dependre, com havia estat històricament, de ser contractades com a jornaleres de les possessions del terme, en pocs moments de l'any. El que sí podem afirmar és que durant el Sexenni Democràtic (1868-1873) ja hi havia gabellines republicanes i lliurepensadores —abans que arribàs al poble el metodisme el 1878— i que, com a prova d'autonomia econòmica, foren les úniques dones de Mallorca que explícitament feren donatius per ajudar el 1873 els presos catalans republicans a la Mola de Menorca.¹⁰

D'altra banda, les vetleries romperen l'aïllament del treball domèstic i ajudaren a socialitzar-se les dones que participaren significativament en la vida social i política del poble. Moltes entraren en les agrupacions protestants (metodistes) i espiritistes i deixaren de ser analfabetes assistint a l'escola, la metodista, la nacional o la de les monges, bé de nines o bé d'adultes. Al poble ja des del temps del Sexenni Democràtic hi havia hagut molt de republicanisme i després coincidiren sovint la co-

munitat republicana amb la nombrosa comunitat metodista, encara que també restaven dones i homes catòlics i ateus seguidors de la República. Tot i que el protestantisme no estava exempt de predicar rols desiguals per a home i dona —aquesta sempre subordinada al domini patriarcal—, el llegat del protestantisme fou més positiu per a la dona que el catòlic. El fet de propagar la lectura entre les dones, perquè elles també havien de llegir la Bíblia, feia que si el pastor obria una escola de nins, la dona en regentava una per a nines i l'accés femení a la instrucció feu que les dones tinguessin més possibilitats d'analitzar llur situació. Moltes s'afiliaren a les associacions republicanes i socialistes sense deixar de tenir una vida espiritual lligada al metodisme i a l'espiritisme.

Prova d'aquesta autoorganització dels treballadors i de les treballadores de la llata és l'existència primerenca al poble de la Unió Obrera, UOB, de Capdepera creada el 1885 pels republicans. Aquests organitzaren una cooperativa de la llata que l'octubre d'aquell any ja tenia vuitanta-cinc socis. També constituïren una societat de socors mutus i una escola. El febrer de 1899 un grup de joves republicans obriren una altra cooperativa d'obra de palma, La Protectora, i el juny del mateix any els socis s'integraren a La Palmera, cooperativa nascuda feia molt poc, i que no només distribuïa el producte per tot Mallorca, sinó que arribà a tenir vaixells de cabotatge per exportar a diversos ports mediterranis.

És significatiu el comentari que Unió Obrera Balear publicà el 1885 sobre l'ambient del poble, referint-se especialment a les dones: «El hombre de Capdepera no debe luchar como nosotros aquí con la resistencia que siempre opone la madre, la esposa, la hermana, la hija, la amiga a los ideales del progreso. Allí la madre, la esposa, como la hermana, la hija o la amiga se funden en el mismo pensamiento del hombre que las representa. Quiere el hombre, la mujer quiere, pero quiere con ardor, con vehemencia». Aquesta al·lusió al fet que les gabellines eren progressistes, però que les representaven els homes de la seva família sobta. I té a veure amb l'absència de noms femenins en les

l·listes de socis de la UOB de Capdepera. És una mostra més de la llei patriarcal que feia que el pare i l'espòs fos el representant de la muller. Aquesta manca de presència de les treballadores de la llata com a sòcies de la UOB encara sobta més, tenint en compte que la major part del treball de la palma el feien dones. Pesava més la llei de la família, sobre la no presència pública de les dones que els mateixos estatuts de la UOB, que explicitaven que volien organitzar els obrers d'ambdós sexes i aconseguir la igualtat de drets home-dona.¹¹

L'obra de palma donà a Capdepera una singularitat que fou l'origen de l'heterodòxia que es manifestà en diferents moviments, encara que tots estiguessin relacionats. Josep Terrassa el 2013¹² ja avançava quelcom important per entendre aquesta peculiaritat: l'abundància d'obra de palma atragué al poble una immigració nombrosa i molts de metodistes i lliurepensadors que políticament s'enquadraven dins el republicanisme eren fills de l'emigració i després, descendents. Terrassa també posava en relleu que aquest desarrelament familiar els feia establir uns lligams sòlids amb els veïnats de carrer que, a la vegada, eren correligionaris, de manera que la protecció que donava la família tradicional ells la suplien amb la solidaritat. La independència ideològica i política es basava en l'econòmica, ja que no estaven dominats pels terratinents locals, perquè vivien de la llata, de la pesca i de la petita propietat. D'altra banda, gràcies als guanys de l'obra de palma molts de gabellins esdevingueren petits propietaris.

MARIA MELIS MELIS

Marra (Capdepera, 1909 – Palma, 2006)

Mestra depurada

Son pare era el ric comerciant Joan Melis Pascual, *Marro*,¹³ que fou detingut en començar la Guerra i acusat de socialista. El 1937 patí un consell de guerra per la denúncia de l'alcalde franquista Antoni Brunet Oliver, que al·legava un escrit anònim, que finalment es descobrí que era de Miquel Caldentey Ginard, gran comerciant competidor de Melis, cacic que depengué de Joan March durant molts d'anys i batle de Capdepera de 1930 a 1935. Miquel Caldentey, home sense escrúpols, no només intentà acabar per raons bastardes amb Joan Melis, sinó també amb la seva filla Maria, com es veurà més endavant. Però, finalment, el fiscal militar descobrí les acusacions falses de Caldentey i dels testimonis fidels i arxivà l'expedient de Joan Melis.¹⁴ Però en un règim de persecucions i d'intolerància feixista haver passat per un procés com a desafecte, ja deixà pare i filla marcats com a sospitosos i es truncà l'itinerari de negocis i la carrera d'ella.

Maria anà a escola a les franciscanes de Capdepera i volgué estudiar magisteri. Fou una de les poques al·lotes gabellines que aleshores estudiaren per mestra, ja que la llunyania de Ciutat obligava a quedar-hi interna. A Ciutat, residí al col·legi de les Trinitàries mentre assistia a classe a l'Escola Normal de Mestres femenina. Obtingué el títol de mestra el 1930 amb vint-i-un anys. Segons el full de serveis, ella no arribà a fer oposicions mai i com a mestra interina passà per nombroses escoles.¹⁵ Començà la pràctica docent a l'escola de nines de Capdepera i hi estigué des del febrer al

¹¹ Per saber més sobre la relació entre protestantisme, espiritisme i feminisme, vegeu PENARRUBIA, Isabel. *Entre la ploma...*

¹² TERRASSA, Josep. «Bartomeu Alou i Capdepera» dins AADD. *El metodisme a Capdepera. 75è aniversari de la mort de Bartomeu Alou*. Palma: Documenta, 2013, p. 130.

¹³ LLULL, Miquel. «*La idea és infinita*»..., p. 192-194 i 268.

¹⁴ LLULL, Miquel. «*La idea és infinita*»..., p. 270-271. L'autor explica el context de la denúncia contra Joan Melis enmig d'una disputa per aconseguir el control i l'exportació de l'obra de palma.

¹⁵ El full de serveis de Maria Melis és al Museu de l'Educació de Balears i he d'agrair al seu responsable Antoni Aulí que me'l facilitàs.

¹⁰ PENARRUBIA, Isabel. *Entre la ploma i la tribuna. Els orígens del primer feminisme a Mallorca, 1869-1890*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006, p. 186-187. S'hi reproduïxen els noms d'aquestes gabellines.

setembre de 1931. La segona destinació fou l'escola de nines de Santa Margalida on romangué durant dos cursos, de novembre de 1932 a juliol de 1934. Posteriorment, anà a l'escola d'Artà, on el curs 1934-1935 només treballà uns mesos, en concret, fins al gener del 35. Ja en plena Guerra Civil, tornà a ser contractada per l'escola de nines d'Artà durant tot el curs 1936-1937, sempre com a interina, i fou durant aquell curs quan, alhora que sotmetien son pare a un consell de guerra, la Comissió Depuradora del personal de magisteri de les Balears li obrí un expedient.¹⁶ Arxivat aquest expedient, pogué fer classes a l'escola de Felanitx, però només durant uns quants mesos, de gener de 1938 a setembre de 1939. Finalment, aconseguí acostar-se a Capdepera quan el setembre de 1939 feu una permuta amb una altra mestra i aconseguí una plaça d'interina a l'escola de nines de Son Servera, on romangué els cursos 1939-1940 i 1940-1941, però inexplicablement acabà la carrera docent a l'escola de nines de Son Servera, just quan havia començat el setembre de 1942. No acabà el curs, ja que el seu full de serveis queda tancat definitivament el gener de 1943, quan només tenia trenta-quatre anys. Pels testimonis orals, sembla que tot i que el seu expedient hagués quedat arxivat, ella encara estava marcada, era assenyalada pels falangistes locals i sabia que era impossible en aquelles circumstàncies guanyar unes oposicions amb uns tribunals molt parcials i instrumentalitzats políticament. Aleshores abandonà la feina i ella i son pare se n'anaren a viure a Palma per fugir dels seus denunciants que continuaven tenint

molt de poder amb el nou règim. Joan Melis, son pare, tancà el negoci i vengué la casa familiar de Capdepera. Maria, com moltes dones de l'època, es refugià en el paraigua d'un matrimoni que li permeté estar protegida i no haver de treballar i, així, el mateix 1943 es casà amb Gabriel Torrens Borràs, un funcionari de l'Ajuntament de Palma i el matrimoni s'instal·là a Ciutat.¹⁷

Qui fou Maria Melis Melis en realitat? Després d'haver-ne llegit acuradament l'expedient de depuració i altres documents, creiem que fou una jove mestra que estigué influïda, com moltes altres, per l'ambient progressista i feminista que es respirava a l'Escola Normal de Mestres femenina de Palma —durant els anys que precediren la proclamació de la República—, en què les brillants professores de la plantilla no només ensenyaven les darreres teories i pràctiques pedagògiques, sinó que també propiciaven una atmosfera cultural i de progrés social, mitjançant articles a la premsa, conferències, viatges pedagògics, etc.¹⁸ Ja com a docent i fins al cop d'estat militar del 36, Maria estigué envoltada d'altres mestres d'esquerres com era el cas del seu al·lot Miquel Julià i el cas de Maria Comas Camps, que influïren en ella, com recull l'escrit delator de Miquel Caldentey, fiscal de l'expedient depurador.¹⁹ I encara que capellans, batles i falangistes declararen en aquest expedient que eren falses totes les denúncies fetes contra Maria que, fins i tot, l'arribaven a qualificar de dirigent socialista; l'ecònom de Santa Margalida afirmà que ella, durant l'etapa republicana, es deixà influir per les companyes es-

querranes que també feien classe a l'escola pública de Santa Margalida. Alguna cosa sabem dels dos cursos durant els quals la mestra Melis exercí a l'escola graduada de nines de Santa Margalida, del 2 de novembre de 1932 al juliol de 1934, gràcies a les denúncies que en rebé la directora, Elionor Bosch Sansó, a qui li incoaren el 1933, en plena república, un expedient governamental que no anà més enllà d'unes amonestacions.²⁰ Bosch, juntament amb l'ecònom i algú més, formava a la vila un grup «fanàtic clerical», com afirmaven la majoria de pares de les alumnes de l'escola de nines, en una carta adreçada al Govern Civil. En aquesta carta, es queixaven que la directora esporugüia les alumnes tot dient que, per anar a una escola pública que era laica, estaven en pecat mortal i obligava les altres tres mestres a fer resar les alumnes abans i després de les classes, la qual cosa ella feia i amenaçava les nines que no resaven. La directora Bosch era radicalment contrària a la coeducació i, quan fou obligada per ordre governamental a obrir les aules per a les classes nocturnes mixtes per a persones adultes, ho titllava d'immoralitat i proclamava que aquell alumnat coeducatiu es condemnaria a l'infern. Davant tanta intolerància i arbitrarietat, les tres mestres Elvira Estaben, Maria del Carmen de la Monja i la mateixa Maria Melis es rebel·laren contra les ordres de la directora de fer resar les nines i ella les difamava pel poble qualificant-les d'heretges. Això tingué conseqüències tràgiques quan esclatà l'alçament feixista, ja que el germà d'Elionor Bosch, el prevere Bartomeu Bosch, fou el president de la Comissió Depuradora del Magisteri i les tres mestres patiren un expedient de depuració. Maria del Carmen de la Monja fou la que en sortí més malparada, ja que la Comissió Depuradora la separà del servei i la donà de baixa en l'escalafó de mestres, perquè, com altres ensenyants, l'acusaren del pitjor que els ideòlegs de la nova moralitat podien denunciar en una dona: «[...] ha llevado una vida particular muy libre y desarreglada». Es deia que ensenyava a ballar els infants i que «frecuentaba cafés y verbenas».²¹

Per altra banda, l'ecònom de Santa Margalida, en els informes que la Comissió de Depuració li havia demanat sobre Maria Melis, la volgué exculpar i afegí que, des de l'octubre del 36, impartia docència a Artà i que sabia pel rector d'aquesta paròquia que la mestra gabellina col·laborava molt amb ell. El rector de Capdepera també defensà la manca de militància política i la religiositat de Maria Melis, i adduí que els mesos que romangué al seu poble sense fer classes —durant tot el 1935 i fins a l'octubre de 1936— havia organitzat un centre d'estudis d'Acció Catòlica.

Sí, efectivament, Maria es mogué dins una ambient ideològica que, segurament, en situacions normals no farien incompatible tenir amigues i un enamorat esquerrans i ella mateixa combregar amb els postulats reformistes de l'ensenyament i, a la vegada, ser una catòlica fervent, però la conjuntura dels anys 30 d'enfrontament polític fort la feien difícil de mantenir. D'altra banda, s'han d'interpretar amb cautela moltes asseveracions i pràctiques condicionades per la por d'ésser acusat de roig o roja durant els anys de terrorisme franquista i s'han d'explicar com a condicionades per la contingència de salvar la vida, la feina i la propietat.

A l'escola de nines de Capdepera, l'any que Maria hi impartí docència conegué la mestra menorquina Maria Comas Camps (1904-1990), que pertanyia a una família de mestres progressistes il·lustres i feia classe durant l'etapa republicana a l'escola gabellina. Maria Comas fou depurada el juliol de 1936, suspesa de sou i feina per dos anys i traslladada com a càstig fora de la província.²² En l'expedient de depuració que el maig de 1937 s'obrí contra Maria Melis, hom l'acusava de ser amiga de Maria Comas i de la dirigent socialista Maria Vaquer, la qual cosa no fou desmentida pels testimonis que la defensaren.

¹⁶ L'expedient de depuració de Maria Melis és al Museu de l'Educació de Balears i he d'agrair al seu responsable Antoni Aulí que me'l facilitàs.

¹⁷ Aquesta informació me l'ha proporcionada Josep Terrassa, a qui estic molt agraïda.

¹⁸ PEÑARRUBIA, Isabel. *Moviment feminista i sufragi a Mallorca (segle XX)*. Palma: Documenta, 2008. PEÑARRUBIA, Isabel. «El moviment sufragista a Espanya i les Balears», dins AADD (David Ginard coord.). *Dona i lluita democràtica al segle XX*. Palma: Documenta, 2012, p. 57-86. COMAS, Francesca. *Els viatges pedagògics i la renovació educativa. Les relacions de la JAE amb les Balears*. Palma: Documenta, 2007. Per a informació sobre l'ambient renovador que crearen les professores de l'Escola Normal de Palma, vegeu d'Isabel Peñarrubia la biografia de la professora de la Normal de Palma Anna Canalias a «Anna Canalias i Mestres: entre el feminisme i el catalanisme», a *Randa*, núm. 68 (2012), p. 87-154.

¹⁹ Miquel Caldentey Ginard, *Creu*, fill de traginers que començà noliejant productes que exportava i importava fins que el 1910 es posà a les ordres de Joan March. El 1916 tingué un vaixell propi per a aquest comerç i, principalment, per fer contraban. Durant la Restauració i des del 1916, fou cacic i batle protegit d'en Verga. Mantingué una lluita dura contra tots els gabellins que comercialitzaven l'obra de palma i s'enfrontà a mort amb la cooperativa La Palmera. Aprofità la Guerra Civil per intentar destruir el seu competidor, el comerciant amb vaixell propi Joan Melis Pascual, pare de Maria Melis, i estava darrere les acusacions falses contra el pare i la filla d'opositors al règim. Vegeu TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 120-122.

²⁰ MIRÓ, Santiago. *Maestros depurados en Baleares durante la Guerra Civil*. Palma: Lleonard Muntaner, 1998, p. 189-191.

²¹ FERRER GONZÁLEZ, Maria Cristina; PONS ADROVER, Maria. *Mestres republicanes. Ciutadanes compromeses*. Palma: UIB, treballs feministes, 2005, p.143.

²² Vegeu MULET, Bartomeu. *Societat i educació: una interpretació sociològica*. Palma: Universitat de les Illes Balears, 1999, *A taula 2*, p. 144.

Maria fou l'al·lota del mestre Miquel Julià Melis, *Pruna*,²³ almanco fins a final del 1935. Miquel era fill d'un pescador, feu de batle gestor de l'Ajuntament de Capdepera del 24 de març al 6 de maig de 1936 i, després, continuà com a regidor fins a l'alçament feixista. La seva darrera destinació havia estat l'escola de Bunyola i quan esclatà la Guerra, el juliol del 1936, fou perseguit per ser d'Esquerra Republicana i aconseguí escapar amb una barca fins a la Menorca republicana.²⁴

Maria fou una víctima col·lateral de les acusacions, sovint falses, que propicià el terrorisme feixista i darrere les quals molt sovint hi havia interessos inconfessables de delators que cercaven una venjança personal o un simple robatori. Baldament el 8 de febrer de 1938, la Comissió Depuradora acordà no formular cap càrrec contra ella, el sol fet d'haver estat investigada feia que l'ombra de la sospita no l'abandonàs mai i la feia tenir no només el camí barrat a les oposicions de mestra, sinó també tenir relegada l'adjudicació de places com a interina. S'ha de tenir en compte que el col·lectiu docent fou el sector professional més perseguit pel seu compromís amb la República. Prova d'això és que el 15 d'abril de 1937, la Comissió Provincial ja elevava a la de Cultura i Ensenyament una relació de cent quaranta-quatre mestres que mereixien sancions, segons el seu judici. D'aquests, finalment, foren penalitzats amb diferents càstigs cent dotze homes i quaranta-tres dones, tots mestres nacionals.²⁵ El cas de Maria Melis és un exemple clar de com per una revenja personal que patiren ella i son pare, fou víctima de la cacera de dissidents que, de forma indiscriminada, practicaren els feixistes i que acabà frustrant la seva professió de mestra.

CATALINA FLAQUER PASCUAL

Torreta ²⁶ (Capdepera, 1876 – Porreres 1937)
Dirigent feminista i comunista

Filla de Nicolau Flaquer Melis i d'Antònia Pascual. La seva família ja era republicana des del segle XIX, propera a la Unió Obrera Balear i anticlericals, sense cap creença religiosa.²⁷ Ella, des de jove, fou molt llegidora i es dedicà a la fabricació de l'obra de palma. El 1895, com a republicana i lliurepensadora, es casà a Capdepera per la via civil amb Rafel Pascual Melis, també republicà i germà de Magdalena, fundadora de l'Agrupació Socialista Femenina, de la qual el 1913 era secretària. Catalina se'n anà a viure a Palma i se separà de l'home. S'instal·là amb les dues filles al barri des Molinar, on es guanyava la vida fent senalles. No hem pogut saber ni l'any ni la causa de l'emigració de Catalina, però, entre el 1910 i el 1920, hi hagué una crisi en l'exportació d'obra de palma, especialment durant els anys de la Primera Guerra Mundial i se sap que Capdepera perdé població. Possiblement fou aleshores quan ella cercà un horitzó econòmic nou, si més no, a Ciutat.

El 1931 quan s'organitzà el Partit Comunista a Mallorca, Catalina Flaquer s'hi afilià. Sembla que la primera vegada que a Mallorca se celebrà el Dia de la Dona Treballadora fou el 8 de març de 1934 i Catalina fou una de les oradores dels mítings que es feren a les barriades de Son Coc i des Rotlet. En el primer acte, fou l'encarregada d'explicar els referents i el significat d'aquella diada. En el se-

gon míting, ella i les altres oradores se centraren en temes que afectaven les condicions de vida de la classe treballadora, però que eren especialment sensibles per a les dones: necessitat de cases bressol per als infants de mares proletàries i la baixada immediata del preu de les subsistències. Catalina Flaquer tornà a intervenir en la segona celebració del Dia de la Dona Treballadora, que tingué lloc a Santa Catalina el 7 de març del 1936. Fou un acte de les dones dels partits de centreesquerra adscrites al Front Popular i hi intervingueren Antònia Rigo, de la Unió Republicana; Pilar Sánchez, del Partit Socialista, i Antònia Pascual, Aurora Picornell i Catalina Flaquer, pel Partit Comunista. Totes les oradores reivindicaren l'alliberament de la dona, feren ressaltar la importància de la diada i feren una crida a crear una organització femenina antifeixista.²⁸ Catalina tenia les obres completes de Concepción Arenal, la qual cosa parla de l'admiració per la tasca d'aquella dona.²⁹

Arran de l'alçament militar de 1936, Catalina i les seves filles foren tancades a la presó de Can Sales. El gener del 1937, totes tres foren afusellades amb Aurora Picornell al cementiri de Porreres. Catalina Flaquer Pascual, Aurora Picornell i les germanes Pasqual i Flaquer reberen el 1987 un homenatge popular com a màrtirs en defensa de la democràcia i de la justícia social. Entre el 2007 i el 2011, l'Ajuntament de Palma li dedicà un carrer.

ANTÒNIA PASQUAL FLAQUER

(Capdepera, 1903 – Porreres, 1937)

MARIA PASQUAL FLAQUER

(Capdepera, 1914 – Porreres, 1937)
Modistes i militants comunistes ³⁰

Les dues germanes Pasqual Flaquer naixeren a Capdepera i anaren a l'escola metodista; tot i que la mare no era religiosa, com molts altres lliurepensadors, confiava en el nivell instructiu i en la moral tolerant que regnava en aquelles aules. Quan encara eren nines, s'instal·laren a Molinar amb sa mare, Catalina Flaquer Pascual, separada del seu home. Catalina volia que a Ciutat les seves filles aprenguessin un ofici especialitzat: una fou brodadora i l'altra, modista.

Antònia Pasqual Flaquer
Foto: Antoni Flaquer "Coix" i de Biel Torres.

²³ Miquel Julià Melis (1909-1999) el febrer de 1936 era membre d'Esquerra Republicana Balear. Feu de batle i presidí la comissió gestora que dirigí l'ajuntament amb el triomf del Front Popular entre el 24 de març i el 6 de maig de 1936. La gestora estava formada per republicans i socialistes. El Govern Civil del Front Popular havia nomenat la gestora mentre no hi hagués eleccions. TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 161, 163-164.

²⁴ LLULL, Miquel. «*La idea és infinita*»..., p. 311. En l'expedient de depuració de Maria Melis, el fiscal l'acusava d'aquesta relació sentimental i el rector de Capdepera la defensava tot dient que ella havia deixat Miquel Julià a final de desembre de 1935 per motius religiosos. Miquel Julià Melis (Capdepera, 1909 - Ciutadella, 1999), després d'haver lluitat al front de Madrid com a tinent de la República, passà per diversos camps de concentració fins al 1944. Vegeu CAPELLÀ, Llorenç. «Miquel Julià, batle de Capdepera...», a «Memòria civil», *Baleares*, núm. 51, de 21 de desembre de 1986.

²⁵ FERRER GONZÁLEZ Maria Cristina; PONS ADROVER, Maria. *Mestres republicanes...*, p. 135.

²⁶ CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari vermell*. Mallorca: Editorial Moll, 1989.

²⁷ Informació proporcionada per Josep Terrassa, familiar seu.

²⁸ NADAL, Antoni. *Rituals obrers i avalots estudiantil a Mallorca (1890-1980)*. Palma: Documenta, 2015, p. 58-61.

²⁹ GINARD, David. *Aurora Picornell (1912-1937). De la història al símbol*. Palma: Documenta, 2016, p. 54.

³⁰ CAPELLÀ, Llorenç. *Diccionari vermell*. Op. cit.

Maria Pasqual Flaquer
Foto: Antoni Flaquer "Coix" i de Biel Torres.

Antònia era la germana major i treballava de brodadora a la Casa Singer de la plaça de Cort. Ella i la seva parella, Lluís Montero, eren militants del Partit Comunista. Era una dona d'empenta i, durant el període republicà, participà a nombrosos mítings. Un fou el de commemoració del Dia de la Dona Treballadora. Antònia, juntament amb sa mare, feu un discurs a l'acte de dones dels partits de centreesquerra que tingué lloc a Santa Catalina el 8 de març del 1936. El mateix dia en què se celebrava també la diada de la dona, Antònia, amb les altres oradores dels partits del Front Popular, presidí la mesa a la Casa del Poble i parlà sobre l'origen i el sentit de la commemoració. I encara el mateix 8 de març tingué temps d'intervenir en un altre míting només per a dones a Lluçmajor.

Fou empresonada després de la Revolució d'Octubre del 34. Arran de l'alçament militar de 1936, tancaren Antònia a la presó de Can Sales juntament amb sa mare i la seva germana. El gener del 1937 totes tres foren afusellades amb Aurora Picornell al cementiri de Porreres.

Maria Pasqual feia de modista en una botiga de confecció anomenada San Antonio a la plaça d'en Coll de Palma. Era comunista i estava casada amb Josep Julià, també comunista. Quan la detingueren tenia una filla de tres anys, Natàlia, a la qual els falangistes usaren com a esca per trobar el seu amagatall i per empresonar-la. En aquell moment, esperava la segona filla, que naixé a la presó a final del 1936 i, al cap de pocs dies, el gener del 1937, Maria fou assassinada al cementiri de Porreres. Maria Pasqual el 1987, amb sa mare i Aurora Picornell, rebé un homenatge popular com a màrtir en defensa de la democràcia i la justícia social. Entre el 2007 i el 2011, l'Ajuntament de Palma dedicà un carrer a les germanes Pasqual.

MAGDALENA COLL I ALOU³¹

(Capdepera, 1884 - ?, 1968)
Dirigent socialista i metodista
amb un discurs feminista

Filla d'un llaurador analfabet, Joan Coll, i de Maria Alou, germana del pastor metodista, que havia après a llegir amb trenta anys per seguir la Bíblia. Per tant, ella era neboda de Bartomeu Alou, l'introduïdor del metodisme a Capdepera. La petita Magdalena assistí a l'escola metodista d'Isabel Oleo, l'esposa del pastor. Una característica d'aquest centre evangèlic era que ensenyaven i practicaven la tolerància que Magdalena assolí al llarg de la vida, perquè a l'escola la classe de religió era voluntària i hi podien assistir nines de famílies de diferent confessió religiosa o atees.³² Ella fou metodista i a la vegada socialista, confluència que era usual a Capdepera, ja que aquesta congregació religiosa era molt sensible a la problemàtica social. A més a més, els metodistes eren grans lectors. El mateix pastor prestava els seus llibres, que eren nombrosos i de diferents temàtiques, la qual cosa influí en la formació de Magdalena.³³

El 1907 es casà civilment amb el llaurador Miquel Ferrer Alzina, un dels fundadors de l'Agrupació Socialista i de la societat El Renacimiento Obrero, del qual enviudà el 1934. Magdalena fou dirigent del Grup Femení Socialista, fundat el 1913, i n'arribà a ser vicesecretària el 1916, després secretària i presidenta, el 1933. Entre els anys 1912 i 1924 publicà articles de temàtica feminista a *El Obrero Balear*. Hi reivindicava els drets civils per a les dones, l'accés a la instrucció i el pacifisme. Desfeia l'estereotip femení que considerava la dona inferior a l'home en intel·ligència i que només servia per concebre fills. Al·legava que aquesta intel·ligència s'havia de cultivar mitjançant la instrucció.

³¹ Aquesta biografia és deutora de LLULL, Miquel. «Metodisme, socialisme i les dones gabellines», dins AADD *El metodisme a Capdepera...*, p. 277-321.

³² AMENGUAL, Caterina M.; BALLESTER, Antònia. «L'escola metodista de Capdepera», dins AADD. *El metodisme a Capdepera...*, p. 259-275.

³³ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 117-118.

³⁴ COLL, Magdalena. «Decidida» i «La mujer y la guerra». *El Obrero Balear*, 12 de maig de 1913 i del 28 de febrer de 1914, reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...».

Magdalena Coll i Alou
Foto: Antoni Flaquer "Coix" i de Biel Torres.

«¿Queréis una nación progresiva?, pues ante todo instruid a las mujeres y educadlas».³⁴

Entre els primers articles de 1912 i els de 1918 es nota que Magdalena evolucionà i es formà, ja que en l'article de 1918 titulat «Despertar a la mujer» ja concretava on residia el que deia la doble explotació de la dona respecte de l'home: tenia els mateixos deures, però no els mateixos drets. Com a exemple de manca de drets civils, argumentava que el dret penal no la tractava com a discapacitada, com a atenuant, però, en canvi, no li conce-

dien drets polítics com a ciutadana per votar i ser votada o per ocupar càrrecs públics ni administratius. D'altra banda, no s'acomplia el dret social de les treballadores respecte dels companys homes, que deia que a igual feina, igual salari, ja que la bretxa salarial era immensa.³⁵

Desenvolupava el seu pacifisme amb articles i xerrades, però també amb un gran activisme, com quan organitzà amb Catalina Sirer Vives la recollida de signatures, devers 1300 al poble, contra la Guerra del Marroc. En els seus escrits demostrava una capacitat d'anàlisi excel·lent, quan assenyalava les causes de la problemàtica social en cada moment. El 1920 assenyalava als grans empresaris com els culpables de dur el jovent a morir al conflicte del Marroc i els mostrava com a acaparadors i grans comerciants amb relació a l'acaparament i exportació il·legal de subsistències. Això darrer causà la fam i dugué especialment les dones mallorquines a protagonitzar els saquejos de 1918 i 1919.

Intuïa que el règim corrupte de la Restauració estava en crisi i cridava les dones treballadores a participar en un govern nou, en el qual s'hi representessin els interessos de la classe treballadora, i no de l'oligarquia. Defensava que davant els canvis que s'acostaven, les dones no havien de romandre passives i s'havien de rebel·lar contra els valors que les nines i adultes treballadores rebien els diumenges a l'església que els predicava la docilitat i el conformisme, en comptes de donar-los un sentit crític per fer-les «capaces a desempeñar un cargo en la sociedad».³⁶

A començament de 1938 fou detinguda i empresonada a Can Sales i patí un consell de guerra. Aleshores regentava una botiga de queviures i comercialitzava l'obra de palma. En l'escorcoll, trobaren llibres protestants i espiritistes que foren destruïts. Durant la República, Magdalena Coll s'enfrontà al partit propi en dues ocasions per la qüestió religiosa. El primer cop, criticà que la gestora d'esquerres —que regia el consistori gabellí des del febrer de 1936— manés tancar el temple catòlic el dia de les eleccions de compromissaris, el 27 d'abril. La segona vegada fou a final de maig de 1936, quan s'enfrontà a l'Agrupació local Socialista per voler aplicar el manament constitucional de tancar els centres d'ensenyament religiosos. Magdalena defensava que les franciscanes continuessin impartint docència al poble, fidel com era a dos postulats: la necessitat de la formació religiosa que ella valorava com a metodista i la llibertat de culte que en el passat no havien practicat els catòlics amb els correligionaris, per evitar que hi hagués una persecució de signe contrari. Aquest posicionament fou clau perquè Magdalena salvés la vida, gràcies al testimoni valent de la franciscana sor Maria del Perpetuo Socorro, que declarà a favor seu en el consell de guerra que patí.³⁷ L'absolgueren de rebel·lió militar, però com que havia de ser «corregida» per la seva ideologia, sembla que quedà a la presó almanco fins al 1941.

³⁵ COLL, Magdalena. «Decidida» i «La mujer y la guerra». *El Obrero Balear*, 31 de maig de 1918, reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...».

³⁶ COLL, Magdalena. «¿Cuál es el deber de la mujer en 1920?» *El Obrero Balear*, 18 de juny de 1920, reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...».

³⁷ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 163-165.

MARIA VAQUER MOLL

Raia (Capdepera, 1902-1982)
Espiritista i dirigent socialista
amb discurs feminista

Maria Vaquer Moll
Foto: Antoni Flaquer "Coix" i de Biel Torres.

Filla d'un matrimoni de petits pagesos propietaris que completaven els ingressos fent llata.³⁸ Son pare, Francesc Vaquer Veny, era militant d'Esquerra Republicana i fou assassinat el 1937. Els seus pares creien en la necessitat de l'ensenyament i l'enviaren a l'escola de les monges franciscanes i, ja d'al·lota, anà a Palma a aprendre tall i confecció. Amb aquesta formació professional, pogué muntar el seu taller propi a Capdepera. Formava part del grup espiritista local i, ben aviat, abraçà les idees socialistes. Espritistes i socialistes, com ja s'ha dit,³⁹ compartien els mateixos postulats ideològics, ja que ambdues doctrines defensaven el caràcter revolucionari del cristianisme primigeni que creien corromput històricament per l'estructura de poder de l'Església i això els abocava a una ànsia de reforma social.

El 1924 Maria es casà amb Serafi Nebot Pascual, jornaler agrícola i un dels dirigents del socialisme gabellí, que, a més a més, era fill de Magdalena Pascual Melis, una de les fundadores el 1913 de l'Agrupació Socialista Femenina. Maria era modista, formava part de la UGT i fou presidenta de l'Agrupació Socialista Femenina de Capdepera del 1931 fins al 1933, any en què dimití perquè acabava de néixer la seva filla Magdalena. El desembre de 1932, mentre n'era la presidenta, l'Agrupació Socialista Femenina la formaven seixanta-quatre dones. Eren moltes si les comparem amb els quaranta-vuit joves de la Jovenut Socialista, amb els quaranta homes de l'Agrupació Socialista o amb els quaranta del Renacimiento Obrero; i més si tenim en compte que aleshores el poble tenia devers tres mil habitants.⁴⁰

Durant la Segona República, la dirigent socialista escrivia articles feministes a *El Obrero Balear*, en la secció «Libérate mujer». Hi mostrava, mitjançant l'anàlisi i les citacions que feia, més formació que molts dirigents obrers del seu temps i un pensament racional avalat per una gran intel·ligència natural. A final del 1932, aquests dots eren reconeguts per un socialista baró del poble que, enmig de

³⁸ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 154-155.

³⁹ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 125.

⁴⁰ LLULL, Miquel. «La idea és infinita»..., p. 143.

comentaris androcèntrics sobre la capacitat intel·lectual de les dones, proclamava: «... Dª María Vaquer, que al par que es un prodigio de bondad, lo es de inteligencia natural, poco común entre nuestras mujeres. Carece de orgullo y conoce perfectamente la filosofía del socialismo, capaz de llevar la agrupación a feliz puerto.»⁴¹ Entre els homes de dretes i d'esquerres, pervivia el prejudici sobre la inferioritat intel·lectual de la dona i, ja el 1913, Magdalena Coll havia publicat un article a *El Obrero Balear*, en què desfeia aquest estereotip i denunciava la discriminació femenina en l'accés a la instrucció.⁴²

D'altra banda, en l'article que publicà en aquest periòdic el 10 de maig de 1931 titulat «La mujer ante la República», Maria parlava de la triple explotació que les dones patien per part de l'home, del patró i de les lleis espanyoles. I, quan concretava en les gabellines, les instava a associar-se per resistir als preus baixos dels comerciants, fet impossible d'aconseguir estant aïllades com estaven; parlava de l'autoexplotació de les obreres de la llata —a la qual les abocaven els comerciants— ja que, tot i fer jornades llarguíssimes, no els bastava per cobrir les necessitats mínimes.⁴³ També recomanava a les dones que estudiessin per posar fi als prejudicis i al pensament religiós dogmàtic que no les deixava progressar.⁴⁴

Maria demostrava en els seus escrits que coneixia la teoria marxista quan afirmava que el present era conseqüència de la història i que l'avui aniria transformant el futur i, com que la idea del socialisme era «infinita», no havien de tenir por de

no conèixer la societat nova que sí que farien els seus fills.⁴⁵ Per a ella, ésser socialista era predicar amb els actes més que amb les paraules i demostrar amor al proïsme on fos: a la llar, al taller o al carrer. Era un missatge pacifista que parlava de redimir els enemics amb l'exemple propi. Aquesta idea que la lluita contra el sistema capitalista seria llarga i mai violenta —perquè la violència seria un retrocés per a la classe obrera— es repetia a altres articles publicats en el rotatiu socialista. El mateix passava amb la crida que Maria feia a les dones mallorquines a fer un vot socialista, ara que havien aconseguit el sufragi, i a convèncer els adversaris, mitjançant la unió i la propaganda.⁴⁶

El 1936 Serafí Nebot, el marit de Maria, s'amagà, pogué fugir dels falangistes de Capdepera, s'uní a les tropes republicanes que havien desembarcat a Porto Cristo i fugí a Maó, on el febrer de 1939 els franquistes el detingueren i l'empresonaren a Formentera. Els feixistes també detingueren Maria, que fins al 1933 havia estat presidenta de l'Agrupació Socialista Femenina de Capdepera, i son pare, Francesc Vaquer Veny, a qui mataren. Ella ingressà a la presó de dones de Palma i el maig del 1937 patí un consell de guerra que la condemnà a mort. Després de passar set anys en aquesta presó, la pena li fou commutada i la posaren en llibertat. Com que l'home havia fugit a Alger, Maria hagué de surar els fills tota sola fent de sastressa fins que el 1951 ella i la seva filla es reuniren amb el seu marit a Alger. D'allà passaren a residir a França, arran de la radicalització del moviment independentista algerià fins als anys seixanta que tots tornaren a Capdepera.⁴⁷

⁴¹ Petri. «Capdepera y la Ley Agraria». *El Obrero Balear*, 7 d'octubre de 1932, reproduït per Miquel Llull a «La idea és infinita», p. 155-156.

⁴² COLL, Magdalena. «Decidida». *El Obrero Balear*, 12 de maig de 1913, reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...», p. 307-309.

⁴³ Article reproduït per Miquel Llull a «La idea és infinita»..., p. 167-168.

⁴⁴ «Ideales oculistas». *El Obrero Balear*, 16 d'octubre de 1931, i reproduït per Miquel Llull a «La idea és infinita»..., p. 170.

⁴⁵ «Demostremos que somos socialistas». *El Obrero Balear*, 29 de gener de 1932, i reproduït per Miquel Llull a «La idea és infinita»..., p. 168.

⁴⁶ Vegeu a la Biblioteca del Golea de *Cap Vermell*, revista digital, dins el recull d'articles publicats per Lluçia Rinyon, Miquel Llull, Margalida Serra i Josep Terrassa sobre Maria Vaquer, la reproducció de l'article de Vaquer que sortí a *El Obrero Balear*, 26 de febrer de 1932 i 7 de març de 1932.

⁴⁷ Entrevista a Magdalena Nebot Vaquer (Capdepera, 1933), filla de Maria Vaquer p. 195-200, de Margalida Capellà. *Dones republicanes. Memòria de la Guerra Civil a Mallorca (1936-1939)*. Palma: Lleonard Muntaner, 2009, vol. I.

Isabel Nebot Moll
Foto: Antoni Flaquer “Coix” i de Biel Torres.

protesta quan, a les acaballes de la Primera Guerra Mundial, hi hagué la dramàtica pujada de subsistències mentre que els salaris seguien congelats.

A Palma i a diferents pobles de l'illa, durant el febrer de 1918 i de 1919 hi hagué saquejos populars. El primer el causaren l'escassetat i la pujada de preu de les subsistències i del carbó, que impedien que les dones del poble poguessin cuinar i escalfar la llar, per la qual cosa s'assaltaren dipòsits de carbó i botigues. Després, el febrer de 1919, assaltaren els magatzems de queviures dels exportadors, entre els quals hi havia el magatzem de Joan March, assaltat amb una virulència especial, ja que hom l'acusava de fer contraban de farina, mongetes i d'altres queviures, l'exportació dels quals estava prohibida i fou denunciada pel regidor socialista de Palma Llorenç Bisbal, pels republicans i per alguns mauristes.⁵⁰

Aquestes accions desesperades causades per la fam tingueren com a protagonistes les dones, com descrivia per a Ciutat el periòdic satíric *Foch y Fum* el febrer de 1919.⁵¹ Hi ha altres mostres de la literatura popular dissident d'aleshores que recollien la protesta contra terratinents i comerciants per haver acaparat les subsistències, la qual cosa havia disparat els preus i havia originat els saquejos de febrer de 1919 a Palma, que acabaren amb l'ocupació del carrer per l'exèrcit. La literatura popular heterodoxa denunciava la situació i quan narrava els esdeveniments feia sortir les dones que assaltaven la plaça i els magatzems de queviures, com en l'obra de teatre de Jaume Palmer *Es saqueo de sa plaça. Sainete històrich bilingüe* i la codolada d'Esteve Amer *Tots protestam lo mateix*.⁵²

Capdepera no fou una excepció a l'alça descomunal dels preus d'articles de primera necessitat, mentre que els salaris estaven estancats. Un bon

ISABEL NEBOT MOLL

Barruana (Capdepera 1880-1960)
Dirigent de la vaga de la llata
durant la crisi de subsistències

Filla de dos pagesos, Joan i Isabel, que duïen la possessioneta des Coll d'Os.⁴⁸ Durant la Segona República fou membre del Grup Femení Socialista de Capdepera i el desembre de 1932 encara en formava part.⁴⁹ Isabel o, més ben dit, Bet, com li deia tothom, es casà amb Bartomeu Melis Terrassa, un pagès pobre. Per això, encara que només tenien una única filla, tots dos havien de dedicar moltes hores a fer llata només per subsistir. Aquest fet també n'explicaria la combativitat i la direcció de la

⁴⁸ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a Capdepera...*, p. 133-136.

⁴⁹ LLULL, Miquel. «Metodisme, socialisme...», p. 302.

⁵⁰ PEÑARRUBIA, Isabel. *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, p. 42-49, 530, 539-540.

⁵¹ «Sa classe pobre conmemorant s'aniversari de sa fam». *Foch y Fum*, 21 de febrer de 1919. En aquest article, Es Mascle Ros explicava que en l'assalt que havia començat al mercat una bugadera hi havien participat modistes, broadores, bugaderes... dones populars escandalitzades del preu de la verdura, no ja de la carn.

⁵² PEÑARRUBIA, Isabel. *Carnaval, codolades i teatre popular. La dissidència a la Mallorca caciquista (1875-1923)*. Palma: Documenta, 1999, p. 96-97.

grup de dones gabellines sortí al carrer el 25 de febrer de 1919 per exigir a l'ajuntament que fes d'intermediari amb els comerciants locals per revertir la situació. Elles patien la problemàtica per partida doble: com a treballadores de l'obra de palma mal pagada i com a responsables de la subsistència familiar, perquè no podien pagar els preus que els imposaven els comerciants pels productes de primera necessitat i que, a la vegada, eren els mateixos comerciants que els compraven la seva producció de llata.

Isabel Nebot, que dirigia la revolta, compongué unes estrofes en forma de glosada que resumien les reivindicacions de les treballadores de la palma i que cantaren a totes les concentracions que tingueren lloc aquells dies. En la cançó esmentada s'amenaçava els comerciants amb la vaga i amb el saqueig dels magatzems i botigues, si no feien cas de les reivindicacions. Demanaven que els rebaixessin els preus de la palma, matèria primera que elles havien d'adquirir, i de la farina i de l'arròs que també compraven als comerciants. En la cançó, es parlava de la classe obrera unida, concepte que mostrava la influència socialista en aquell moviment reivindicatiu.⁵³

Els fets començaren el 25 de febrer de 1919, quan cent dones dirigides per Isabel Nebot es concentraren davant l'ajuntament per exigir al batle que fes que els comerciants els apugessin el preu de l'obra de palma i abaixessin el dels aliments. El batle les cità per a l'endemà matí i la mateixa nit, reunit amb els comerciants, aconseguí que augmentessin el preu de la dotzena de peces en 0,25 pessetes, però no s'arribà a un acord amb els queviures.⁵⁴ *El Obrero Balear* de 4 de març de 1919 felicitava especialment les dones per haver-se enfrontat amb els comerciants i industrials de l'obra de palma, i pels guanys que havien aconseguit amb relació al preu que els pagarien pels objectes de llata que elles fabricaven.

Tanmateix, encara el 1920, continuava el problema dels preus dels queviures i la líder socialista gabellina

Magdalena Coll assenyalava grans empresaris, acaparadors i grans comerciants com els culpables de l'acaparament i de l'exportació il·legal de subsistències.⁵⁵ La revolta de les obreres de la llata s'ha de considerar qualitativament diferent de les que hi havia hagut a altres indrets de Mallorca i de la Península, com ara a Bilbao, Màlaga, Madrid, València, Barcelona, etc. La de Barcelona,⁵⁶ per exemple, que començà el 10 de gener de 1918, s'allargà durant quinze dies i tingué com a protagonistes dones dels barris populars i obreres de fàbrica que, en un primer moment, es concentraren davant el Govern Civil i s'entrevistaren amb el governador i, després, amb el batle de Barcelona. Si l'aldarull començà protestant pel preu elevat del carbó, al cap d'uns quants dies s'amplià a la demanda de disminució del preu de les subsistències i aviat s'acompanyà de saquejos a carros de carbó i a botigues de queviures. La protesta fou dirigida, al començament, per dues dones militants del Partit Radical, però quan es radicalitzà, les líders foren properes a la CNT. Tot i que aquell moviment reivindicatiu barceloní fou més organitzat que el seu contemporani de Palma, cap d'aquests no mobilitzà les dones com a treballadores, amb reivindicacions laborals, ni tampoc aconseguí una millora real en el preu de les subsistències i acabaren quan les tropes ocuparen el carrer.

La protesta de les gabellines fou qualitativament diferent. Primer, perquè era més organitzada i no hagué de recórrer als saquejos —tot i que fou dissuasiva l'amenaça que en feren, acompanyada de les notícies que es tenien sobre els diferents assalts—, però la protesta divergia sobretot perquè no només es revoltaven com a dones gestores de l'economia domèstica, sinó especialment com a obreres de la palma i exigien que abaixessin el preu de la matèria primera i que n'apugessin el preu de la producció. Aquesta darrera fou l'única concessió que els feren. Aquestes treballadores tenien el suport d'un potent Grup Femení Socialista i, a més a més, l'obra de palma tot i que era *domestic system*, no era un treball aïllat, ja que es fabricava en grup, a les vetleries, on es compartia feina, oci i idees.

MARIA LLITERES GARAU

Rigus (Capdepera, 1893-1964)

Metodista i socialista de base

Filla d'un catòlic no practicant, Antoni Lliteres Fiol, *des Verger*, i de Francisca Garau Rigo, *Rigus*, socialista i metodista. La mare de Maria, Francisca Garau Rigo, el 1913 presidia l'Agrupació Femenina Socialista. Maria anà a l'escola metodista d'Isabel Oleo, que era l'esposa del pastor i mestra de primària. L'escola metodista impartia lectura, escriptura, càlcul aritmètic, nocions de geografia, de cultura general i també de moral. Organitzava moltes activitats extraescolars com excursions, festes infantils, cant coral etc., i tenia una biblioteca que ajudà que aquelles nines fossin, en endavant, lectores. El 8 de novembre de 1917 es casà civilment amb Joan Flaquer Juan, *Blai*, de professió llaurador, segons constava en l'acta de matrimoni, i socialista. Fou un acte de reafirmació de lliure pensament⁵⁷ que no era fàcil, atesa la intolerància eclesiàstica i el conservadorisme sociològic, que s'ho prenia com un desafiament. Però per a Maria Lliteres, de tarannà pacífic i gens oportunista, suposava ser coherent amb les seves idees i fidel al seu grup metodista. Aquesta valentia i coherència era valorada pels companys socialistes des de les pàgines d'*El Obrero Balear*.⁵⁸

Segons explicava Josep Terrassa a *El Obrero Balear*, Maria s'havia implicat molt en les diades obreristes del primer de maig i era una sòcia activa de l'Agrupació Femenina Socialista i del Centre Obrer, del cor del qual formava part⁵⁹. Regentava amb el seu marit el cafè El Recreo, on se celebraven molts d'actes de l'Agrupació Socialista. Eren una parella moderna i amb iniciativa, ja que, a més a més del cafè esmentat, durant els anys 20

Maria Lliteres Garau
Foto: Antoni Flaquer "Coix" i de Biel Torres.

obriren al poble el Teatre Oriental, on es feien representacions teatrals, es projectaven pel·lícules, es cantaven peces d'òpera, de sarsueles i cuplets, i també el cedien per fer-hi reunions i mítings obreristes i socialistes.⁶⁰

Durant la República ella seguia afiliada al socialisme i el desembre de 1932 encara en formava part. Maria, com explica Miquel Llull, el seu net, no fou una líder política, sinó una militant de base, però sempre activa i coherent amb els principis socialistes i metodistes.

⁵³ LLULL, Miquel. «La idea és infinita»..., p. 55-56.

⁵⁴ MASSANET, Antoni J. *Vida i costums...*, p. 239-240.

⁵⁵ COLL, Magdalena. «¿Cuál es el deber de la mujer en 1920?» *El Obrero Balear*, del 18 de juny de 1920, reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...».

⁵⁶ BENGOCHEA Soledad; SANTOS, María-Cruz. *El moti de les dones de 1918: la vaga de subsistències*. <catxipanda.tothistoria.cat>1918 [Consulta: 15 de febrer de 2018].

⁵⁷ S'ha d'entendre el lliurepensament en aquells anys com la casa comuna dels heterodoxes: socialistes, republicans, metodistes, espiritistes i ateus. TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 151.

⁵⁸ LLULL, Miquel. «Metodisme, socialisme...», p. 281-282. Llull conegué la seva padrina Maria i ens explica aquest natural pacífic i ple d'autenticitat.

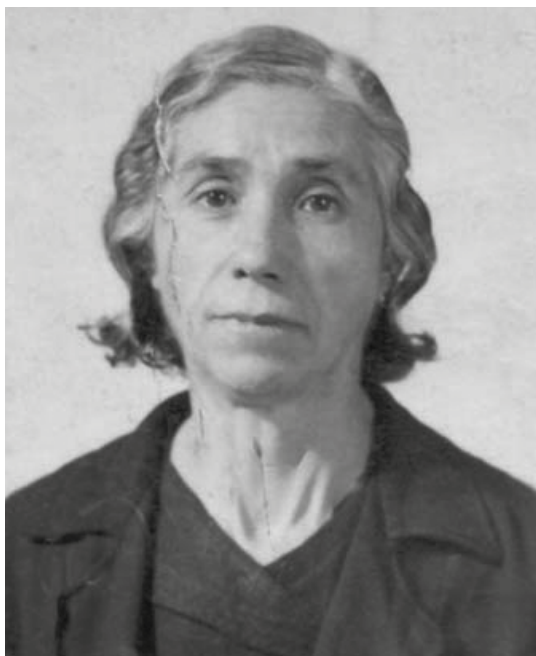
⁵⁹ Article publicat a *El Obrero Balear*, 16 de novembre de 1917, i reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...», p. 277-321.

⁶⁰ Aquesta informació me la facilità el febrer del 2018 el seu net Miquel Llull, a qui estic molt agraïda. Vegeu també MELIS, Bartomeu. *Gent nostra...*, p. 80-83.

CATALINA SIRER VIVES

(Capdepera, 1890-1986)

Espiritista i activista contra les guerres

Catalina Sirer Vives
Foto: Antoni Flaquer "Coix" i de Biel Torres.

Filla de l'espiritista Lluçia Sirer Fiol, *de na Velle-ta*, germà de Mateu, l'introduïdor d'aquesta creença al poble. Lluçia era un llaurador il·lustrat, republicà i lliurepensador⁶¹ i es casà el 1852 per la via civil amb la felanitxera Catalina Vives Nicolau, metodista, i cap dels seus vuit fills no fou batiat. Catalina Sirer visqué dins aquell ambient espiritista des de petita, ja que a casa seva sempre es feren reunions i ella també fou espiritista. Aleshores l'espiritisme havia arrelat entre els inconformistes i, per això, anà convergint amb totes

les altres heterodòxies de Capdepera. L'espiritisme no admetia intermediaris entre Déu i la persona. No necessitaven ni temple ni pastor, creien en les benaurances, però rebutjaven els sagraments, tot argumentant que eren els fonaments del poder de l'Església. D'aquesta, en denunciaven la ingerència en la política, la tergiversació del missatge de Crist i el suport als poderosos.⁶²

D'altra banda, Catalina treballava amb la seva família en l'obra de palma a la vetleria de casa seva, dita *de na Velle-ta*. Aquella vetleria fou de les que més continuïtat tingueren al poble i s'hi reunien dones i homes d'idees afins, és a dir, republicans i lliurepensadors.⁶³ Catalina era de les petites dels vuit fills de Lluçia i Catalina i encara era molt jove, tenia catorze anys, quan el 1904 finà la seva mare.⁶⁴ Per tant, quan els germans s'anaren casant, ella encara romangué una partida d'anys treballant a la vetleria i duia la casa familiar.

Com moltes gabellines d'aquells anys —entre elles, la líder Maria Vaquer—, Catalina Sirer fou espiritista i socialista, i lligava sense problemes ambdues ideologies. Espiritistes i socialistes compartien l'anticlericalisme d'aleshores, que s'ha d'entendre com la crítica que feien a l'Església per la manca de coherència amb la prèdica i la pràctica respecte de la doctrina de Jesús, però mai posaven en dubte l'existència de Déu ni atacaven la figura de Crist. Allò que unia espiritistes i socialistes gabellins era precisament el cristianisme primigeni, la reivindicació de la lluita obrera i la forta crítica al caciquisme municipal.⁶⁵

L'espiritisme arrelava en persones de tarannà pacifista i propugnava la pau, la conciliació⁶⁶ i, en èpoques de confrontació —com quan hi hagué la Guerra del Marroc, la Primera Guerra Mundial i la política bel·licista del feixisme d'entreguerres—, foren predicadors actius de la pau. Durant la Guerra colonial del Marroc, els espiritistes i els

socialistes, sovint les mateixes persones, seguiren la campanya propugnada pel líder socialista Llorenç Bisbal «Guerra a la guerra». Catalina Sirer, adscrita a les dues ideologies, el febrer de 1914, prengué part en la campanya socialista contra la Guerra del Marroc i recollí signatures, que arribaren a mil tres-cents. Aquesta campanya tenia el suport d'*El Obrero Balear* i la dirigent gabellina Magdalena Coll Alou aquells dies justament publicava un article pacifista contra la intervenció al Marroc amb el títol «La mujer y la guerra». Entre altres coses, explicava com la companya Sirer es presentava a les vetleries i a altres concentracions de treballadors i hi llegia un article antibel·licista d'*El Obrero Balear* i demanava signatures. Sempre era molt ben rebuda, la qual cosa explica que en un poble de devers tres mil habitants aconseguís mil tres-cents firmes. Coll acabava l'article amb la proclama: «A baix amb la guerra! Amunt amb la instrucció!»⁶⁷

Però la Guerra del Marroc continuà en un clima de patriotisme oficial per fer oblidar la tragèdia de tantes vides segades, però, tot i aquesta pressió, exercida pels poders públics i fàctics contra el pacifisme, també continuaren les manifestacions públiques de dones mallorquines a favor de la pau. El 1922 Anna Canalias, una professora de la Normal Femenina de Palma, publicava a *La Almudaina* un article de caire feminista i pacifista, en què comentava el viatge recent que havia organitzat amb les alumnes de magisteri per reconfortar i dur ajudes als soldats mallorquins als hospitals del front de guerra. Anna, com a ensenyant, confiava que si a l'escola s'impartia una «educació per a la pau» i es permetia que la dona intervingués en la política

—especialment en l'elaboració de les lleis— seria més difícil emprendre guerres.⁶⁸ Uns quants anys més tard, durant la República, les Dones Antifeixistes de Mallorca, que, en aquell moment, s'oposaven a l'escalada militarista del feixisme europeu, tornaren a fer aparèixer el pacifisme. Aleshores la sollerica Maria Mayol, la primera mallorquina que es presentava a diputada a les Corts, en plena campanya electoral, s'adreçà a les dones perquè ajudessin a aturar l'ambient prebèl·lic que es respirava a tot arreu, i ho feia amb aquestes paraules: «Jo voldria que les dones qui saben inspirar la pau dins la família, la sabessin inspirar al carrer, i que amb la seva conducta senyalesin l'altra trajectòria de la fraternitat que saben imprimir entre els seus fills. D'aquesta col·laboració vostra, dones, depèn en gran part se restableixi aquesta quietud dins la gran llar espanyola, perquè vostres mans són mans que aplaquen les ires, són mans que calmen i imprimeixen suavitat.»⁶⁹

El 29 de maig de 1916 Catalina era secretària de la Junta Directiva de l'Agrupació Socialista Femenina. Es casà amb un carabiner peninsular, Ricardo López Fabián, i tingueren quatre fills. Durant la República, la família residí a Menorca, on havien destinat Ricardo. El marit es mantingué fidel a la República i fou empresonat i afusellat a la Península pels colpistes del 36, en concret a un poble de Zamora, on s'havia traslladat per visitar els seus pares.⁷⁰ Catalina hagué de fer molta de feina i fer el cor fort per resistir la pressió dels franquistes i tirar endavant tota sola els seus quatre infants.

⁶¹ MASSANET, Antoni J. *Vida i costums...*, p. 120. I TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 128-129.

⁶² Vegeu «Estudi preliminar» de Josep Terrassa, dins MASSANET, Antoni J. *Vida i costums...*, p.18.

⁶³ A AADD. *Vetleries...*, p. 27 i 39.

⁶⁴ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 94-96.

⁶⁵ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 125.

⁶⁶ TERRASSA, Josep. *L'espiritisme a...*, p. 66-67.

⁶⁷ Article publicat a *El Obrero Balear*, 16 de novembre de 1917, i reproduït per Miquel Llull a «Metodisme, socialisme...», p. 309-311.

⁶⁸ PEÑARRUBIA, Isabel. *Moviment feminista...*, p. 28-29.

⁶⁹ MAYOL, Maria. *Sóller*, 4 de novembre de 1933, reproduït per Isabel Peñarrubia a *Moviment feminista...*, p. 56-57.

⁷⁰ Aquesta informació sobre l'home de Catalina me la proporcionaren Miquel Llull i Josep Terrassa.

La Direcció Insular d'Igualtat del Consell de Mallorca està compromesa a pal·liar la injustícia històrica que suposa l'omissió d'innombrables dones valuoses i remarcables de la nostra illa que han estat relegades a un oblit injust en la llista de carrers dels nostres municipis.

La campanya «Mallorca té nom de dona» és el vehicle que utilitzam i a la qual les corporacions locals donen una bona resposta. Seria impossible fer-ho sense la col·laboració inapreciable de la historiadora Bel Peñarrubia, en el seu afany de treure a la llum les mallorquines que han fet una contribució, des de diferents àrees, a la societat mallorquina i que mereixen que les recordem. Aquest llibre és un exemple d'aquest afany.

